

Kalkmalerier i Gudum kirke

Af Poul Brøgger

Gudum kirke (Fleskum herred, Aalborg stift) er den sydligste af seks middelalderkirker på den ø-agtige bakkeformation mellem Romdrup å og Lindenvorde å. Alle seks kirker er placeret tæt ud mod 'øens' randlinie på steder, hvor terrænet tegner sig som svagt fremskydende næs. Stortorve kirke, som er den yngste, er placeret ganske lavt, Lillevorde, Klarup og Sejlflod kirker middelhøjt, - højest ligger Romdrup og Gudum kirker.

Gudum kirke er blandt de seks nævnte kirker den eneste, som i sin romanske skikkelse fremtræder fuldt udbygget med apsis, kor og skib. Kirkens ældste dele står udvendigt med kvadersatte mure, hvori enkelte elementer fra den oprindelige detailudformning er bevaret. Kirken er i senmiddelalderen påbygget vesttårn samt et sakristi på korets nordside, og antagelig i samme byggeperiode er det indre blevet forsynet med hvælv i alle afsnit, ligesom korbuens øvre dele er ombygget.

I slutningen af 1880'erne blev der i skibets østhvælv afdækket en betydelig kalkmaleriudsmykning fra 1500-tallets første halvdel, og senest er der ved istandsættelse af kirken i 1974-75 fremkommet så væsentlige dele af ældre og yngre udsmykninger i kirkens rum, at der nu tegner sig et ret nuanceret billede af de forskellige former for udsmykning, som har afløst eller suppleret hinanden i vel omkring 5-600 år af kirkens historie.

I det følgende skal forsøges en introduktion til dette usædvanligt rige materiale. Det sker vel vidende, at

der endnu resterer adskillige detailundersøgelser af de senest fremdragne udsmykninger og vel vidende, at der i det samlede materiale findes adskilligt, der kun som løse tråde rækker ud fra en sammenhæng, vi måske er afskåret fra at belyse eentydigt, - om overhovedet. For oversigtens skyld vil introduktionen forme sig som en lagvis afdækning af de forskellige udsmykningssæt, begyndende med det yngste og med afslutning i det ældste og gådefyldte materiale, som med sine mangfoldige problemer muligvis kunne blive udgangspunkt for og inspiration til andre, supplerende undersøgelser.

Teksttavler

I kirkens tårnrum, der fungerer som våbenhus, er der på hvidkalket, teglmuret flade malet to teksttavler henholdsvis over en nu tilmuret norddør og over kirkedøren. De sortmalede tavleflader er omgivet af rammer med udtrappede hjørneafslutninger. Rammerne er i umbra farve med hvidgrå kantstaffering, og overrammen er udstyret med rundt topfelt, hvori er malet en brændende olielampe. På den sorte fyldingsbund står teksterne malet med gylden skønskrift.

Tavlernes tekster er hentet fra Salmernes Bog i det gamle testament. Over norddøren findes - fragmentarisk - de to sidste vers fra salme 121: (Herre)n skal bevare dig fra alt ont/Hand skal bevare din (Siæl)/Herren skal (be)vare din (Udgang)/Og din i(n)d-gang/fra Nu og indtil ævig Tiid. (fig. 1).

Fig. 1. Teksttavle over tårnrummets norddør (o. år 1700).

Ligeledes fragmentarisk bevaret er teksten over kirkedøren, som er hentet fra salme 138: Jeg vi(l) takke dig af mit gandske Hierte/Jeg vil (si)unge di)g Lov for Guder/Jeg vil (tilbede m)ød din hellige Tempel/og Tak(ke dit Naun for din (Miskundhe)d og Sanhed/Thi du (ha)ve gjort (dit) Naun herlig(t) /Over alting ved dit ord/den dag Jeg kalde paa dig/da bøn(h)orde du mig/(Du bekræf)tede mig med (Styrke i min) Siæl.

Sammenholdes tavlernes teksbehandling med de efterreformatoriske bibeludgaver er såvel den tekstli-

ge udformning som ortografien i størst overensstemmelse med bibeludgaven fra 1647 ved biskop Hans Svane. Der findes enkelte afvigelser (og/oc, takke/tacke, Lov/Lof, have/hafver, Naun/Nafn, over/ofver), som tyder på, at teksttavlernes tilblivelse må søges o. år 1700 eller i 1700-tallets første årtier, før næste bibeludgave (Fr. IV's bibel, udgivet 1717) blev almindelig i brug.

Til kirkens 1700-tals udsmykning hører endvidere det kalkmalede draperi bag prædikestolen i skibets sydøsthjørne, samt en fladedækkende, tilsvarende blå bemaling af apsisvæg og tårnbueunderside.

Kalkmalerier i korhvalv

Den største nyafdækkede udsmykning findes i korets 8-delte ribbehvalv og er disponeret med to våbenfelter flankeret af billedfelter i de fire østligste halvkapper, mens de vestligste står med en kraftig rankeværksudfyldning, hvori findes trompet- eller basunblæsende putti siddende i blomsterkalke.

Af østkappens to våbenmalinger er kun det nordre bevaret nogenlunde intakt (fig. 3). Der ses et (grå)blåt skjold med hvid tværbjælke, og over skjoldet en hjelm med to pansrede arme, som holder en krans af røde og hvide roser. Under skjoldet findes et delvist ødelagt skriftbånd, hvori læses årstallet 155(8) eller 155(9). Våbenskjoldet tilhører den gamle, jyske adelsslægt Roed, som glimtvis træder frem i en enkelt af Danmarkshistoriens dystre begivenheder, kongemordet i Finderup, hvor Thomas Roed var en af de sammensvorne og 1314 blev dømt fra livet for sin meddelagtighed. Fra det tidlige 1400-tal har slægten haft sæde på Vaarstgård, ca. 2 km syd for Gudum, og her uddøde slægtens mandslinie med Morten Roed i 1558 (1). Udsmykningen i Gudum kirkes kor må således i dobbelt forstand opfattes som et gravminde.

Østkappens søndre halvdel har utvivlsomt rummet slægtsvåbenet for Morten Roeds hustru, Anne

Fig. 2. Roed-slægtens våbenskjold malet i korhvælv, østkappens nordre del (o. år 1560).

Fig. 3. Moses og kobberslangen, malet i korhvælv, nordkappens østre del (o. år 1560).

Ottesdatter Munk, men i de fugtødelagte puds- og kalklag fandtes kun usammenhængende, små fragmenter af bemaling.

Billedfelterne på hver side af slægtsvåbnene har begge gammeltestamentlige motiver. I nord (fig. 4) ses en ganske velbevaret fremstilling af Moses med kobberslangen. Den hornede Moses står i billedets højre del iført zinnoberrød kappe og bag ham ses tre andre skikkelser, en med turban og en anden iført sort kappe og hue. I billedets midte hænger kobberslan-

gen på et tauformet kors og til venstre herfor ses et kuperet, grønt landskab med flygtende, døende og døde israelitter. Figurtegningen er udført med brændt okker og sort, mens ansigterne har karnationsfarve som underlag for en detaljeret, stregtegnet og næsten portrætagtig karakteristik. (fig. 4).

Motivet er hentet fra beretningen i 4. mosesbog: »Da sende Herren gloendis Hugorme blant Folcket/ de bede folcket/saa at mange døde aff Israel/... Da sagde Herren til Mose/gør dig en kaaberOrm/oc

Fig. 4. Detailbillede af Moses' ansigt. Afrenset, men ukonservet maleri i korhvælv.

Fig. 5. Isaks ofring. Fragmenter af billedfelt i korhvælv, sydkappens østre del (o. år 1560).

reyss hannem op til it Tegen/Huo som er biden/oc seer til hannem/hand skal leffue. Da gjorde Mose en Kaaber Orm/ ...« (Cit. efter Chr. III's bibel, 1550).

Det modstående billede i sydkappens østlige halvdel (fig. 5) er i stort omfang fugtødelagt, men enkelte elementer er bevaret: et vandretliggende, hævet sværd, hvorover ses en svævende engel og til højre herfor nogle stærkt stiliserede trævækster. Tilstedeværelsen af disse få enkeltheder er tilstrækkelig til at identificere billedet som en fremstilling af Isaks ofring, hvori der i 2. Mosebog berettes, at ».../da bygde Abraham der it Altere/oc lagde veden der paa/oc bant sin søn Isaac oc lagde hannem paa Alteret offuen paa veden/oc racte sin haand ud/oc greb suerdet/at hand vilde slactet sin søn. Da robte

Herrens Engil aff Himmelen/til hannem .....« (Cit. som ovenfor).

De to gammeltestamentlige motiver har en indbyrdes samhörighed i en særlig udtryksform, som ikke blot hørte sammen med senmiddelalderens teologiske tænkning fra Augustin og fremover, men som også fik lov til at præge den gammellutherske teologi. Det er en opfattelse, som i alle tildragelser forud for Kristi fødsel - dog især tildragelser skildret i Gamle Testament - ser en billedlig foregribelse (prefiguration) af tildragelserne i Kristi liv. Allerede fra 1300-tallets begyndelse har vi i tiggermunkenes fattigmandsbibler, BIBLIA PAUPERUM, denne tænkning omsat i en fast opbygget billedbrug, hvor hvert hovedmotiv fra Kristi liv er sammenstillet med -

Fig. 6. Epitafium for Enevold Seefeld og Anna Urne, Solbjerg kirke, Helligum herred. Malet 1648. Foto: E. B. Rosing Holm, Aalborg, 1972.

som regel - to prefigurationsmotiver. I dette skema er både kobberslangeberetningen og Isaks ofring prefigurationer på Kristi korsfæstelse som tegn for det livgivende offer.

Netop disse to motiver viste datidens mere billedvante menighed, at hovedsigtet var en skildring af korsfæstelsen. Så eentydig var denne bestemmelse, at maleren helt kunne undlade hovedmotivet, og alligevel vide, at det ville være til stede for beskuerens bevidsthed. Det hjælper ham til at overvinde de dispositions-mæssige vanskeligheder, som den todelte østkappe frembyder for eet motiv, og det giver ham mulighed for i stedet at placere de to slægtsvåbener på korsfæstelsesbilledets plads. På denne helt suveræne

måde formår han rent faktisk at skildre Morten Roed og Anne Munk på Golgatha i Johannes' og Marias sted. Hovedmotivet forbliver i det anede, hvorved han undgår den for os at se sært påtrængende ydmyghed i tidens pretentioner, som det fx. findes udtrykt i en helt tilsvarende skildring af et andet himmerlandsk adelspar, Enevold Seefeld og Anna Urne, på det knapt 100 yngre epitafium i Solbjerg kirke. (fig. 6).

Kalkmalerier i skibets østhvælv m.v.

Den senmiddelalderlige udsmykning i Gudum kirke findes i skibets østlige halvdel, og den omfatter en fragmentarisk bevaret rankeudsmykning af korbuens underside, en stærkt nedslidt og nu overkalket billed- og rankebemaling på skibets nordvæg samt udsmykningen af det ottedelte ribbehvælv. Denne overvældende betoning af kun et enkelt afsnit af rummet kan muligvis tages som indikation for en dermed forbundet særlig funktion, og det er nærliggende at knytte den store udsmykning sammen med tilkomsten af et lægmandsalter eller helligkorsalter med tilhørende kalvariegruppe ophængt i den ombyggede korbueåbning. Kalvariegruppens elementer, krucifiks med sidefigurerne Maria og Johannes findes bevaret i kirken.

I farvemæssig henseende er der klart skelnet mellem korbue- og vægfladedekoration som sammenhørende for sig, mens hvælvudsmykningen tegner sig som en helt selvstændig enhed. Korbue og væg dækkes af tvefarvede, humleagtige ranker, malet i okker og rødbrun farve, men i hvælvet forekommer samme ranketype kun i farvekombinationerne rødbrun/grøn og sort/grøn. Under nordvæggens rankeværk fandtes i nederste, vestre del et lille skærsildsbillede: et flammehav, hvis luer næres af en djævel med blæsebælg, mens en hornet, pigkølleåbnet figur - en vrængmaske på ben (fig. 7) - står ved siden af - ventende på næste synder.

Hvælvfladerne er ved første øjekast domineret af

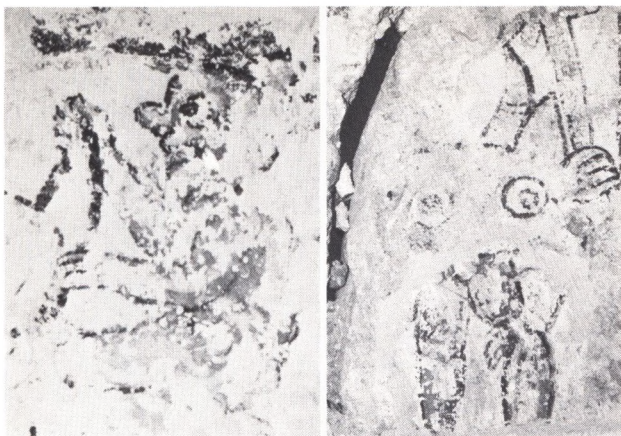

Fig. 7. Detailler fra et nu overkalket skærsildsbillede på skibets nordvæg, østre del.

akantusornamentikkens frodige mangfoldighed. En nærmest vildtvoksende urskov omslynger og gror ind over de egentlige billedfremstillinger. Vinrankernes brede, saftige løv og tunge drueklaser udfylder hver flig af kappefladerne, - kun i vestkappens nederste fladeafsnit genfindes den småbladede humleranke. I sydvesthjørnet vokser rankeværket ud af munden på en velklædt mandsskikkelse, som nærmest ligger hen over skjoldbuen, mens rankerne i nordvest stiger op fra et løvegab. Overalt på hvælfladerne ses fugle, men flest i vestkappens sydlige del, hvor de udfylder alle tomrum mellem humlerankerne. I kappens nordlige del omsvøber samme type ranker en dyreverden med løver, hjorte og en ræv med fugl i flaben, og i nordkappens vestdel er rankeværket sælsomt befolket med skikkelser, som alle har noget vrangt eller deformt over sig (fig. 8), enten i udtryk for situation eller statur. En flertydig, måske dennesidig underverden, - underlag og baggrund for hovedmotivernes beskrivelse af det ophøjede.

I østhvælvets otte halvkapper findes syv bibelske motiver, idet østkappens to afsnit er dele af eet billede. De er alle udvalgt og sammenstillet, så de træder frem som tegn, - en billedskrift for et lægfolk uden adgang eller adkomst til selv at læse og tolke Den hellige Skrift, men som ved billedernes hjælp kunne omsætte og fastholde de væsentlige punkter i kirkens lære.

Med en enkelt afvigelse er billederne disponeret med gammeltestamentlige motiver i syd- og nordkappe og nytestamentlige i vest- og østkappe. Afvigelsen findes i sydkappens vestdel, som rummer en skildring af korsfæstelsen på Golgatha. De øvrige motiver er: Fristelsen i ørkenen (vestkappe, syd), Jesus og den samaritanske kvinde (vestkappe, nord), overgangen over Røde Hav (nordkappe, vest), profeten Jonas og hvalen (nordkappe, øst), Dommedag (østkappe) samt David og Goliath (sydkappe, øst). Kompositorisk er motiverne fordelt i tre afsnit i en opbygning som frembyder visse ligheder med dispositionen for

Fig. 8. Udsnit af rankeværk med figurer. Skibets østhvælv, nordkappens vestre del.

senmiddelalderens skolaske prædiken (2) med dens udgangstekst (thema), indledningsafsnit (exordium), samt hovedafsnit med en themadeling (diuisio thematis) i 3 led (propositiones) understøttet af tekst-henvisninger (concordancia auctoritatum).

Tager man datidens udprægede bodsteologi i betragtning og sammenholder billedmaterialet med prædikendispositionen, danner vestkappens to billeder exordium til en betydelig del af kirkeårets varierende thema'er. Vi har her den givne menneskelige tilværelse konfronteret med troens mulighed i billedet af den samaritanske kvinde, som en form for prothema: ».... Men hue som dricker aff det vand/som jeg giffuer hannem/hand skal icke tørste euindelige. Men det vand/som jeg giffuer hannem/det skal bliffue en vandkilde i hannem/som flyder i det euige Liff ....« (Cit. Chr. III's bibel 1550). Side om side hermed findes antethemaet: syndens, frafaldets mulighed i skikkelse af den okkergule djævel, som frister sin guddommelige modstander (fig. 9).

Denne konfrontation med de menneskelige muligheder føres direkte over i østkappens todelte billede af Dommedag, opbygget som det billedlige udtryk for: dom, frelse, fortabelse, i en fremstilling, der her tillige er kombineret med Nådestolen, forsoningsmotivet, hvor treenigheden er skildret med den tiarakronede Gud Fader, med Sønnen og med Helligånden svævende som en due over Kristusglorien.

I den dispositions-mæssige sammenhæng kan syd- og nordkappens motiver måske indføjes som henvisninger til skriftafsnit, der underbygger hovedtemaets anliggende: menneskets vej mod frelse eller fortabelse anskuet i de tre gammeltestamentlige motiver. Israelliternes vandring gennem Rødehavet blev typologisk tolket som billede på Kristi dåb, Jonasbetningen som billede på Kristi nedfart til dødsriget og opstandelsen, og kampen mellem David og Goliath som billede på Kristi sejr over djævelen og dødsriget. Man kan undres over, at ikke også kors-

Fig. 9. Fristelsen i ørkenen, udsnit af udsmykningen i skibets østhvæl, vestkappens søndre del.

fæstelsen er skildret i et prefigurationsmotiv, men om grunden til afvigelsen kan kun gisnes.

Ligesom skriftens ord var grundlaget for kirkens forkyndelse, har billedskriften i Gudum kirke - omend i snævrere forstand - været et forkyndelsesgrundlag i nøje overensstemmelse med en bestemt epokes teologiske opfattelse, og svarende til skrifttolkningen har man også i billedskriften skelnet mellem en ganske bogstavelig tolkning (sensus literalis) og en mere dybtgående åndelig tolkning, den allegoriske (sensus spiritualis) (3). Den bogstavelige tolkning er den direkte aflæsning af billedernes begivenhedsskildring, hvorimod den allegoriske tolkning bevæger sig i forskellige åndelige planer, som spænder fra den moralske belæring, der var kirkesamfundets mere organisatorisk bestemte anliggende og til evangelieforkyndelsen, som var kirkens egentlige anliggende. I kalkmaleriernes billedlige udtryk holdes skriftens ord om tro og lydighed og om fristelse og ulydighed (vestkappen) op for den fortabte menneskehed, som på grund af syndefaldet

lever i en brudt verdensorden, splittet mellem det gode og det onde. Udover skriftens ord sætter kirken også sine nådemidler ind: dåbens og bodens sakramente (syd- og nordkappens vestlige del), i bestræbelserne for at føre menneskeheden frem til en hinsides forsoning (østkappens nådestol), som Gud har gjort mulig ved Kristi sprængning af dødsriget (sydkappens østdel), og ved Kristi gravlæggelse og opstandelse (nordkappens østdel). Om det vil lykkes at genoprette den tabte harmoni mellem Gud og menneske afgøres ved Dommen (østkappen), hvilket med andre ord vil sige, at udfaldet beror på den enkelte, som hører - og som ser!

Der er således her tale om en udsmykning med en rent kirkelig funktion til forskel fra bl.a. korbhvælvs gravmindeudsmykning. Tilmed en tidsbestemt kirkelig funktion, idet den anskuet i sin totalitet lader læren om den betingede nåde svinge tilbage i det etiske, udtrykt i nordvæggens skærsildsbillede, som forudsætter den før-reformatoriske bestemmelse af sjæle »som visselig i gudskærlighed skilles fra livet, men endnu ikke gennem *bodens værdige frugter* har gjort fyldest for fejltrin og forsømmelser« (4).

Tilstedeværelsen af det lille skærsildsbillede i dets samhörighed med skibets hvælvudsmykning må indebære, at den hidtidige datering tages op til revision. Almindeligvis har man begrundet en datering til 1500-tallets midte ud fra billedet af David og Goliath (fig. 10) som blev antaget at være en spejlvendt gengivelse af Erhardt Altdorfers træsnit (5), der blev skåret til 'Lübecker-bibelen' (1533), og senere anvendt i Christian III's bibel 1550 (fig. 11). Man har knyttet forbindelsen mellem de to motivgengivelser på en enkelt detaille: træskærerens afbilder en kanon på hjul foran filistrenes teltlejr, og

Fig. 10. David og Goliath. Udsnit af udsmykningen i skibets østhvælv, sydkappens østre del.

Fig. 11. David og Goliath. Erhardt Altdorfers træsnit i Chr. III's bibel, 1550. Foto: Det kongelige Bibliotek.

maleren aftegner fejlagtigt dette udsnit som et telt på hjul. Kompositorisk er der betydelige forskelle i billedopbygningen, hvilket dog kan have sin forklaring i, at malerens billedflade er så stærkt sammentrængt, at der nødvendigvis må omdisponeres. I detailbehandlingen er der både karakteristiske fællestræk og uoverensstemmelser, og dette - i forbindelse med, at maleri og træsnit er indbyrdes spejlvendte - kunne tyde på, at såvel den tyske kleinstmester som Gudum-maleren kan have haft et ældre, fælles forlæg for deres arbejder.

I det hele taget ser det ud til, at maleren har benyttet flere sæt forlæg til sin udsmykning. Billedmæssigt er der et udpræget slægtskab mellem »Fristelsen i ørkenen« og »Dommedag« på den ene side og mellem »David og Goliath«, Rødhavs- og Jonasskildringen på den anden side, muligvis tillige også med »Den samaritanske kvinde.« Endvidere tyder de malede tekster med indbyrdes afvigende bogstavformer, jvf. fig. 8, 10, 13 og 14, på forlæg af forskellig oprindelse, fordelt i et ældre og yngre materiale.

Dommedagsbilledet er karakteristisk for den ældre gruppe, alene ved sin skildring af Maria som forbeder (fig. 13). Den lille skikkelse er aftegnet klædt i mørk brun kjortel og hyllet i en umådelig stor gylden kappe, som holdes sammen foran halsen med et ringformet spænde. Hendes pande og tindinger er barberede efter det sene 1400-tals skik, og ud fra hovedet står glorien tegnet i fire strålebundter, som det bl.a. kendes fra BIBLIA PAUPERUM. Maria står med venstre arm bøjet op i bedende gestus mod den dømmende Kristus, og med højre hånd støtter hun sit blottede bryst, viser det frem for sønnen, at han må erindre sin herkomst og forbarme sig over menneskene. Dette såkaldte interventionsmotiv er hentet fra Speculum Humanae Salvationis, den dominikansk inspirerede bog om den menneskelige frelseshistorie, som især i 1400-tallet fik betydning som mønsterbog for de bildende kunstnere (6). Motivet er benyttet i en

Fig. 12. Maria som forbeder. Udsnit af udsmykningen i skibets østhvæl, østkappens nordre del.

række østdanske kirkers kalkmalerier (Elmelunde, Fanefjord, Ballerup, Sæby, Aasum) alle udført mellem ca. 1430 og ca. 1500. Speculum danner ligeledes forlæg for den stærke betoning af Marias kappe, hvormed hun beskærmer menneskene mod den guddommelige vrede. De to små skikkelser, der på Gudum-billedet kryber i ly under kappen, er de eneste tilbageværende af ialt fire eller fem; resten forsvandt sammen med mørnede pudslager under billedrestaurering i 1932.

For den ældre billedgruppes vedkommende har kunstneren baseret sit arbejde på forlæg eller på en maletradition, som i enhver henseende tilhører 1400-tallet, og som han tilsyneladende er mest fortrolig med. Når han tillige indarbejder et yngre billedmateriale, må det ses som udtryk for, at det har været ham magtpåliggende at undgå, at værket på nogen måde skulle virke forældet. Han har derfor i alle skildringer, der rummer tidstypiske detaljer, som fx. klædedragt, våben o.s.v. set sig nødt til at tage nyere, samtidig forlæg i anvendelse. Dette kan forklare, at

der i Rødehavsbilledet og - omend svagere - i billedet af den samaritanske kvinde ses en vis stilblanding, samt at billedet af David og Goliath skiller sig ud fra de øvrige nærmest som en direkte motivoverføring, hvis detaillering ligger uden for rutinen og gør malemåden mere anspændt, pedantisk.

Forlæggene til den yngre billedgruppe kendes ikke, og kun for et enkelt motivs vedkommende kan der trækkes en parallel, som indicerer brug af samme forlæg, nemlig billedet af den samaritanske kvinde, som det findes i Skarhult kirke i Skåne, og her dateret til 1525. Antagelig må Gudum-udsmykningen være blevet til i samme årti. Rustnings- og dragtdetailler samt det afbildede skib af karak-type i Jonasskildringen gør det umuligt at placere billederne ret meget tidligere end 1520, og med de kirkepolitiske forhold i netop Viborg stift kan man vanskeligt forestille sig udsmykningen udført senere end slutningen af 1530'erne.

Fra 1478 hørte størsteparten af det å-afgrænsede område Gudingholm, hvor Gudum kirke er beliggende, til Viborg domkapitel, og da den biskoppelige lensmand så vidt vides har været bosat i Gudum sogn, er det nærliggende at tænke sig en ganske snæver forbindelse mellem domkapitlet og Gudum i netop den periode, hvor brydningen mellem det katolske og det reformatoriske kirkesyn var på sit højeste. 1520 udnævntes den sidste katolske Viborg-bisp, den knapt 30 år gamle Jørgen Friis, som med store ambitioner på modreformationens og embedets vegne tog fat i Viborg, men som allerede syv år senere erkendte sig magtesløs overfor det reformatoriske kætteri (7). Gudum-udsmykningen kan måske på denne baggrund betragtes som en af de sidste modreformatoriske manifestationer, hvilket ikke modsiges af udsmykningens særdeles, stramme teologiske disposition, der som en præcist formuleret opgave har ligget forud for den kunstneriske indsats.

Kunstnerens, malerens identitet gemmer sig måske

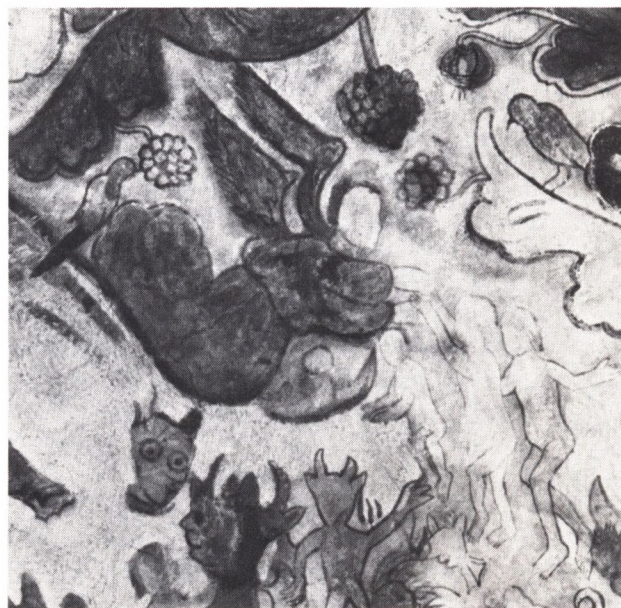
Fig. 13. Jesus og den samaritanske kvinde. Skibets østhælv, vestkappens nordre del.

Fig. 14. Ræv med fugl samt initialer MG eller MC. Skibets østhælv, vestkappens nordre del.

bag initialerne MG (eller MC) som skimtes i vestkappens norddel umiddelbart over ræven (fig. 14). Nok en frodig mand at dømme efter de livfulde detaljer, som overalt fortrænger ethvert tilløb til det stift skematiske, enten han så skildrer hval, haj og småfisk i havet under Jonas eller fuglenes mangfoldighed. Og en munter mand, som netop med fuglene spiller på hentydninger til den adelige, jagtglade Nils (donator?) i vestkappen (fig. 15), og som ikke viger tilbage for at lade en af sine fugle sætte sig roligt til rette på den bageste kjortelflig af den svævende engel, som i østkappen fisker en af de fordømte ud af Leviathans gab (fig. 16).

Kalkmalerier på Korbuevanger

På begge korbuevanger blev der 1974 afdækket sparsomme rester af kalkmalerier på fladerne mellem sokkel- og kragsten. Malerierne var udført med umbra og zinnoberrød farve på en flere gange hvidkalket og derefter svagt okkertonet bund. Sydvangens billede var ødelagt til ukendelighed, mens der på nordvungen kunne anes en skildring af madonna siddende med barnet i en højrygget stol, hvorom liljestængler skød op. På samme flade fandtes et kristogram (fig. 17) med malede bogstaver K og P og med et lille C malet oven i P. Bogstaverne er første, andet og sidste bogstav i navnet Kristus skrevet på græsk, og var i middelalderen et almindeligt kendt kristussymbol. Kristogrammet synes at være noget yngre end madonnabilledet, men egentlige datering har på grund af maleriets tilstand været umulig.

Fig. 15. Fugleskytten Nils. Udsnit af rankeværksudsmykningen i skibets østhvælv, vestkappens søndre del.

Fig. 16. Udsnit af dommedagsbillede. Skibets østhvælv, østkappens søndre del.

Fig. 17. Kristogram malet på nordre korbuevange.

Fig. 18. Detail af frilagte stukglorie på apsisvæggens nordre del.

Romanske udsmykninger

Fra kirkehusets tidligste år er der bevaret enkelte rester af vægfladedekorationer, som lader os skimte en større samlet udsmykning af kirkens rum. Senere tiders hvælvindbygning og ændringer i vinduesforholdene har skåret betydelige partier bort, - noget kan endnu være skjult under nyere overpudsninger, men de frilagte fragmenter viser i hvert fald, at apsisvæggen har været udfyldt af en apostelfremstilling, og at der på skibets nordvæg har været malet en højtsiddende billedfrise.

Bag apsisvæggens talrige og noget skørnede kalkningslag afdækkedes stedvist en fast, oprindelig pudsbund, som overalt bar spor efter en mørkebrun, antagelig fladedækkende bemaling. På begge sider af det tilmurede østvindue var der i vægfladen indfældet kannelerede stukglorier (fig. 18) i et sekundært pålagt pudslag. Nord for vinduet var 6 glorier delvist intakte, mens en nyere vinduesgennembrydning i sydøst har reduceret antallet af glorier syd for det oprindelige vindue til 2 à 3.

På det meget fede pudsunderlag er glorierne modelleret op med et tyndt og finkornet gråt stuklag, som i kanneleringen fremtræder malet i en brunlig farve, sandsynligvis dekomponeret mønje anvendt som underlagsmaling for bladguldbelægning. Midtfeltets randzone har i enkelte tilfælde bevaret mørkebrune aftegninger af håret, som har omsluttet de forsvundne apostelansigter. Vægfladen iøvrigt er i sin helhed ikke nærmere undersøgt.

På den østre del af skibets nordvæg og beskåret af hvælvkonstruktionens skjoldbue samt af ny puds over et tilmuret nordvindue fandtes et frisefragment malet på et glittet pudsunderlag (fig. 19).

Det bevarede udsnit er nederst opdelt i 2 billeder skilt af en okkerfarvet lodret ramme. I billedfeltet til venstre ses de udviskede ansigter af 5 eller 6 personer, som alle bærer spidspuldede jødehatte. I det højre billedfelt ses 3 østvendte skikkelser med glorier, - den forreste bærer rød kappe. Billedfelterne afsluttes foroven med en kronfrise indrammet af røde,

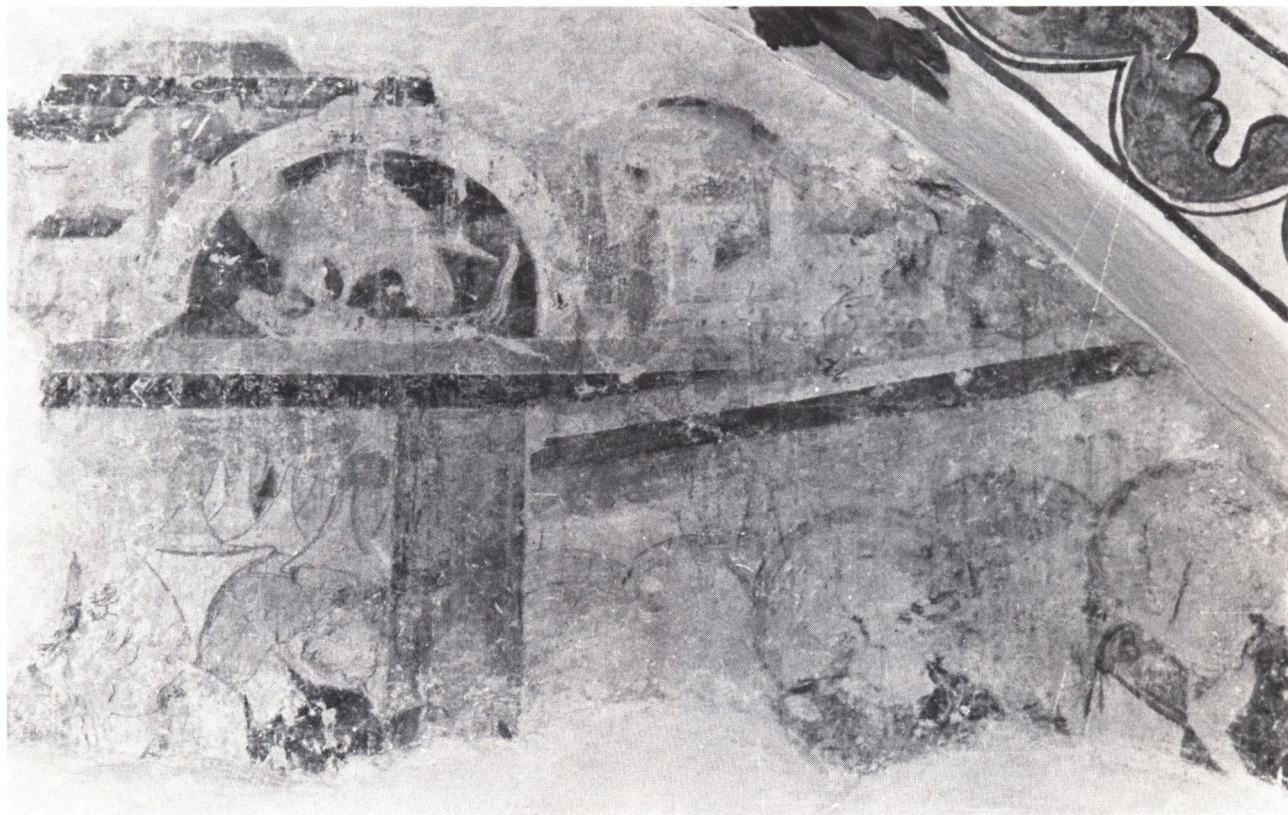
vandrette linier, - den nederste rammelinie er på ejendommelig måde brudt over højre billedfelt. Kronfrisen er udfyldt med isometrisk mæander i okker, rødt og spanskgrønt, og i mæanderforløbet er indfældet et halvcirkulært rødt billedfelt med en hvid fugl.

De få bevarede enkeltheder giver kun et svagt grundlag for en nærmere bestemmelse af billedindholdet, men en parallelføring til fx. Jørlunde kirkes

Fig. 19. Fragment af billedfrise på skibets nordvæg, østre del foroven. Fragmentet er th. beskåret af skjoldbue.

udsmykning lader ane, at der kan være tale om en skildring af begivenhederne umiddelbart forud for Kristi lidelse.

En datering ud fra detaljerne i udsmykningen af henholdsvis apsis og skib er med det sparsomme materiale behæftet med nogen usikkerhed. Den meget fint glittede pudsbund under skibets billedfragment kendes fra andre nordjyske kalkmalerier fra år 1200 og fremefter, og til det tidlige 1200-tal hører ligeledes mæanderborten i den foreliggende, vignetbrudte udformning. Man har tidligere (8) anset de guldbelagte stukglorier for at være ret sene (1250-75), idet

fladebrydningen accentueret af guld blev anset for »en begyndende depravering af smagen«, som Nør-lund udtrykte det. Nyere undersøgelser af bl.a. Bjä-resjö-malerierne i Skåne (9) giver imidlertid belæg for også at henhøre stukgloriedetailen til det tidlige 1200-tal. Det forekommer således rimeligt at betragte de nævnte romanske udsmykningsfragmenter i Gudum som tidsmæssigt sammenhørende og udført i perioden 1200-1225.

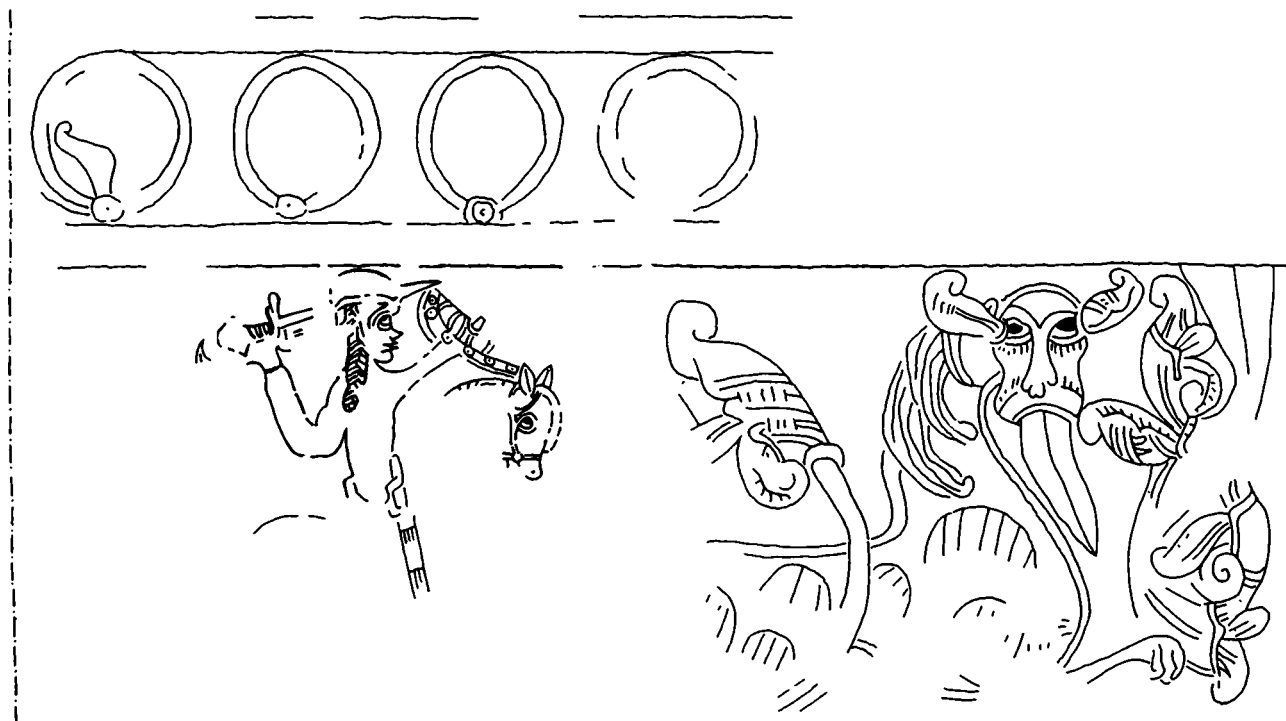
Endnu et billede føjer sig ind blandt Gudum kirkes kalkmalede udsmykninger - og på sin vis det mærkeligste både hvad angår placering og teknik.

Fig. 20. Sammentegning af Samsonbillede på skibets nordvæg, vestre del.

Det fremtræder som et udkast til en langt større helhed, der imidlertid aldrig nåede ud over dette ene anslag, som tilmed hurtigt er blevet slettet ved overpudsning.

Skitsen er placeret ganske lavt på skibets nordvæg mellem kvindedør og gjordbuepille, og den er udformet med en øvre ringfrise mellem vandrette dobbeltlinier, samt et nedre billedfelt, hvori ses en kriger eller ridder til hest ridende hen mod en sørgmodigt udseende løvefigur (fig. 20).

Både frise og billeder er udført som stregtegning med sort farve på en hvidkalket, grov pudsbund. I frisens vestligste ring er en udfyldning blevet påbegyndt, og dette i forbindelse med forekomsten af enkelte røde opstrøg i billedets vestlige del kunne tyde

på, at en farveudfyldning kan have været påregnet, og at udsmykningen måske har skullet illudere som en billedvævet tjældning over sidebænkene.

På indeværende tidspunkt har det ikke været muligt at fotografere billedfeltet i dets fulde udstrækning. Afdækningen er foretaget feltnvis i små enheder, som straks efter er blevet overklæbet med lærred, idet det af bevaringsmæssige grunde viste sig nødvendigt af aftrække hele billedfeltet fra murfladen. Den foreliggende sammentegning gengiver kun billedet fragmentarisk, og en endelig tolkning af motivet må derfor afvente tilbagekomsten af det fuldt afdækkede og konserverede kalkmaleri.

Efter det foreliggende at dømme tegner der sig dog to tolkningsmuligheder. Motivet *kan* være en fremstilling af Samsons kamp med løven, selv om det ikke i detaljer følger den bibelske tekst, hvori berettes, at »da kom en ung Løve brølende mod

hannem. Oc HERRENS Aand bleff lycksalig i hannem/oc hand sønder reff hende som mand slider it Bucke kid/oc hand haffde dog slet intet i sin haand/. (Cit. Chr. III's bibel, 1550). I billedet her har krigeren både sværd og skjold i sin hånd, men at det alligevel udmærket kan være Samson, erindres man om med billedkvaderen fra Ørsted kirke på Fyn (fig. 21), som kunstneren lykkeligvis har forsynet med en runeindskription, der fortæller, at »Eskil i Gård skar Samson, han dræbte dyret«. Samson har også her sværd og spidsskjold og er endvidere kendelig på sit lange hår, der i Gudum-billedet er tegnet som fletning.

Den anden tolkningsmulighed beror på figuren, som er malet foran løven. De hidtil afdækkede partier viser en stærkt slynget figur, hvorfra der udgår forskellige volutagtige duske, svarende til løvens ører og haledusk. Der er sandsynligvis tale om stiliseret

Fig. 21. Samsonskildring på billedkvader fra Ørsted kirke, Baag herred, Fyn. Aftegnet efter foto i M. Mackeprang: *Jydsk Granit-portaler*, København 1948, pg. 181, fig. 147.

Fig. 22. Rytterbillede fra Lyngby kirke, Hasle herred, Århus stift. Foto: Jens Velløv, 1975.

vegetation, men det kan ikke helt udelukkes, at de endnu uafdækkede partier skjuler enkeltheder, som i stedet vil tegne slyngene og duskene i en lindorms skikkelse. I så fald må motivet snarere henføres til sagnkredsen om Ivan Løveridder, som fik skriftlig form i anden halvdel af 1100-tallet i Troyers' roman »Le chevalier au lion«. Denne tolkningsmulighed er dog indtil videre yderst hypotetisk.

Løvekroppens dobbeltkontur synes at være et meget tidligt træk, som bekræftes af den ringformede basis under haledusken, der bl.a. er karakteristisk for en række af vore ældste fonteløver, og som vel egentlig er afledt af det tidligt romanske ornament: den byzantinske blomst. Ud fra løvefiguren alene kunne man være tilbøjelig til at datere fremstillingen til perioden mellem 1150 og 1175, men når krigerens udstyr tages i betragtning, vil alene hjelmens form rykke dateringen frem til sidste del af perioden 1175-1200.

Godt et års tid efter, at billedet i Gudum atter kom til syne, har det fået en parallel ved afdækningen af rytterkampscenen i Lyngby kirke ved Århus. Placeringen er i begge tilfælde den samme, dateringsmæssigt ligger de ret tæt, og begge er udført som stregtegninger. I stregføringen ser man Lyngbymaleren som den nærmest akademisk skolede mester, overfor den impulsive Gudummaler, hvis streg er mindre elegant, men umiddelbar og udtryksfuld. Et hastigt oprids, som var han vant til at renskære sine skitser i træ.

Fremkomsten af disse to billeder rejser en række nye spørgsmål om forståelsen af vore tidlige kalkmalerier og viser nye sider af de gamles tanker om begrebet Kirke.

Noter:

1. Danmarks Adels Aarbog 1911, pg. 398.
2. Anne Riising: Danmarks middelalderlige prædiken, G.E.C. Gad, 1969, pg. 69.
3. do, pg. 87.
4. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, Rosenkilde og Bagger 1971, bind XVI, sp. 110: tekstuddrag fra Lyon-koncilet 1274.
- 5a. R. Broby-Johansen: Den danske Billedbibel, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1948, pg. 60.
- 5b. Sigrid Christie: Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800. Forlaget Land og Kirke, Oslo 1973, pg. 97.
6. Henrik Cornell: Dominikansk inflytende på den nordiska bildkonsten under 1400-talet. Tidsskrift för konvetenskap, Lund 1917, pg. 101.
7. P. G. Lindhardt: Nederlagets mænd, G.E.C. Gad, 1968, pg. 32 og 77.
8. Poul Nørlund og Egmont Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier, København 1944, pg. 72.
9. Armin Tuulse: Romansk konst i Norden. Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1968, pg. 125.